

ciója II. József türelmi rendelete után is, 1848-ig fennmaradt, sőt tovább hatolt még később is, a munkásmozgalom ellen fellépő iparegyletekben, ipartestületekben.

Mihalik Sándor: A hermányi kőedénygyár (189—210, német kivonattal) történetét ismertető munkájában a gyár alapításán, fejlődésén s bukásán keresztül mutatja be azt az igyekezetet, mellyel a XIX. század elejének arisztokráciája hatalmas adósságokkal megterhelt birtokainak jövedelmezővé tételére ipari vállalkozásokba fog, de amelyek megfelelő tőke és üzleti érzék hiányában rövid időn belül a konkurrencia áldozataivá lesznek. A hermányi kőedénygyár élete a legutóbbi idők levéltári kutatásainak eredményeképpen emelkedett ki az ismeretlenség homályából. A rendelkezésre álló adatok a gyár szorosan vett történetén (alapítás, fejlődés, személyi változások stb.) túl érdekes bepillantást engednek a gyár életébe: megismerjük belőlük a fennállás idején történt építkezéseket, műhelyeket, felsorolják a különféle munkaeszközöket, felhasznált anyagokat, következtetni engednek bizonyos technológiai folyamatokra, s utalnak a gyárban készített termékekre; ami nem utolsósorban azért lényeges, mert a hermányi gyár termékei nem maradtak fenn. A hermányi gyár számadásainak közzététele így történeti, gazdaság- és ipartörténeti, technikatörténeti és iparművészeti szempontból egyaránt igen jelentős. Kívánatos lenne levéltári anyagunknak további ilyen irányú feltárása és közzététele is, hisz a próbálkozások, kudarcba fulladt kísérletek ismerete épp úgy hozzátartozik a magyar gazdaságtörténet alakulásához, az ipartörténethez, mint a sikeres, eredményes vállalkozások.

Első pillantásra kevésbé mutatós és hálátlan feladatnak tűnik a munka, amire *Rózsa György: Adalékok a magyarországi arcképfestészet történetéhez* (211—221, német kivonattal) c. tanulmányában vállalkozik, amikor a Magyar Történelmi Képesarnok három új szerzeményű képével foglalkozik, pedig a magyar vagy Magyarországon működő kismesterek munkásságának felderítése és ismertetése épp úgy hozzátartozik a magyar képzőművészeti múlt gyökereinek ismeretéhez, mint a korabeli társadalmi élet vizsgálatához: kik festenek, kinek, mit, milyen körülmények között? A Rózsa György által ismertetett új szerzemények között három XIX. század elején működő festő: Stunder János, Neugass Izidor és Miklóssy József munkáival találkozunk. A szerző a múzeum birtokába került képek kapcsán kiter a festők életére, működésére, munkáik kritikájára, s megállapítja, hogy bár szerényebb tehetségű művészek, mégis méltók arra, hogy a magyar nemzeti festészet előzményei között számon tartsuk őket.

Czennerné Wilhelm Gízella: Németországban tanuló magyar ifjak litografált arcképei (223—228, német kivonattal) c. tanulmánya 5 litografált arckép vizsgálatán át világít rá arra a fejlődésbeli különbségre, ami a XIX. század első felének német és magyar társadalma között fennállott. Hazánkban az arcképlitográfia a múlt és jelen nagyjait népszerűsítette, nincs tudomásunk azonban magánemberek, diákok megrendelésére készült arcképekről. Németország fejlettebb társadalmi viszonyai között sokkal szélesebb körben igényelték a polgárok önmaguk megörökítését. Az 5 portréból álló arcképsorozat öt Németországban tanuló magyar diákot ábrázol, akik német szokás szerint készítették el arcmásaikat. Az 5 litográfia művészettörténeti jelentősége, hogy három különböző német kismesterrel ismertetett meg minket.

A kötet zárótanulmánya *Temesváry Ferenc: Adatok a pest—budai fegyvergyártás történetéhez* (229—251, német kivonattal) újra a XIX. századi ipartörténet problémáival foglalkozik. A magyar fegyvergyártás múlt századi igen lassú fejlődését erősen befolyásolta az ország fegyvergyártási helyzete, a nyersanyag külföldre szállítása, az üzemek hiányos technikai felkészültsége, a tőkehiány, a megfelelő szakemberek hiánya, valamint a külföldi konkurrencia. A dolgozat második felében részletesen közli azon 5 fegyverműves életére vonatkozó adatokat, akiknek munkája a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvergyűjteményében levő legtöbb XIX. századi fegyver is.

Függelékül közli a pest—budai fegyverművesek jegyzékét és legfontosabb adataikat 1686-tól 1900-ig.

A kötetet Korek J. az előbbieken ismertetett jelentése és Tápay Szabó Gabriella nekrológja (260—264) zárja.

Nagy Emese

Kovrig, I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. AH XL. Bp., 1963. Akadémiai Kiadó. 267 lap, 80 tábla — közte 45 rajzos és 35 fénykép —, 13 kép és 2 térképmelléklet. *Lipták P.* történeti-embertani függelékével.

Az alattyáni avar temetőt 1934—38 között tárták fel. Az ásátás előtt talált 3 sírral együtt összesen 712 sír került napvilágra, 718 temetkezéssel. Az ásátást, az akkori szokásnak megfelelően, egymás mellé húzott kutatóárok hálózatával végezték, ezek azonban olyan sűrűn követték egymást, hogy csecsemősíroktól eltekintve megközelítő teljességgel feltárták a vizsgált területet. Az egész temető 90%-os feltárásáról a temetőtérkép ismeretében mégsem beszélhetünk, legfeljebb 75—80%-ról lehet szó, ami a statisztikai, temető topográfiai és társadalmi vizsgálatok szempontjából bizonyos hibalehetőséget rejt magában.

A sírokról — 2 sírtól eltekintve — rajz és fénykép nem készült, a tájolás mérésehez iránytűt nem használtak, a sírok irányát egyedül a térképen rögzítették. Az ásátás során tett megfigyeléseket naplóba vezették be; ez a napló a mélységen és a helyszíni nem-meghatározáson kívül általában csak a leletek előkerülésére vonatkozó adatokat tartalmazza. Az egyedül a térképen szereplő sír-tájolások mindenkor a kutatóárok vagy szelvények függvényei; ha a hosszú keskeny árkok csak néhány centiméterrel is eltértek egymástól, már megbízhatatlanok. A leírások pedig, legyenek bármily gondosak is, a gyakorlat bizonyossága szerint már egy 4 tagnál több darabból álló övkészlet rekonstruálására is alkalmatlanok. Az alattyáni feltárások mindazon rítusra és viseletre vonatkozó adatokat veszni hagyták, amelyek rögzítésére sokszor egyszerű vázlat is elegendő lett volna.

Az alattyáni temetőt tehát, feltárási módszerét tekintve miben sem különbözik a múlt század jobb vidéki vagy amatőr ásátásainak (pl. Sőtér Ágost vagy Börzsönyi Arnold) színvonalától. Dokumentumanyaguk ugyanaz: szemematikus temetőtérkép, rövid leírás és sírok szerint külön tartott leletek — fejlődés legfeljebb a vizsgálat céljára nagyobb számban eltett embertani maradványok terén tapasztalható. A temető 712 sírja ilyen formán a 20—30-as években múzeumi anyagszaporítás céljára, szűk körű motívum, technikai és időrendi vizsgálatok szempontjai szerint kiásott sok ezer avar sír közé tartozik. Ez a nyomasztó méretű, masszaserű anyagtömeg avar kori kutatásunknak nem előrelendítője, hanem, mind a mai napig, inkább kerékkötője lett.

A kor színvonalá alatt maradó alattyáni ásátások feldolgozásáról egy negatívumot és egy pozitívumot kell előrebocsátanom. A negatívum az, hogy az ásátás módszere akarva-akaratlanul determinálta a feldolgozás lehetőségeit, s ezen nem lehet segíteni. Pozitívum viszont, hogy Kovrig Ilona ennek tudatában nemcsak vállalkozott a mammut-temető feldolgozására, hanem munkája minden pontján igyekezett az adott korlátokat messze túlhaladva a temetőt a mai modernebb követelmények szem előtt tartásával, jelenlegi avar kutatásunkba szervesen beépíteni.

A szerző a mai ásátások megszabta követelményeknek megfelelő sorrendben, a sírokra és a temetkezési szokásokra vonatkozó kevés megfigyelés elemzésével kezdi munkáját (III. fej.), sorrendben utoljára a tájolási csoportokat tárgyalva; utána választja szét a leletanyagot és időrendi szakaszait (IV. fej.), s csak a következő, a belső időrenddel foglalkozó V. fejezetben tér rá a temető legfontosabb jelenségére, a temető egyik részén egymásra temetkezésekből álló sztratigráfiára (183—184.). Azt hiszem, az ásátási dokumentumok nem engedik meg a jelenségek és az anyag feldolgozásának ilyen módszer-

tanilag egyébként helyes sorrendjét; ezeknél a temetőknél — sajnos — abból kell kiindulni, ami van. Különösen áll ez olyan temetőre, mint az alattányi, amely csaknem az egész avar koron át használatban volt, ezért három időrendileg és etnikailag is különböző csoport válik el benne.

A rendkívül alapos feldolgozásból nyilvánvaló, hogy ez a három csoport nemcsak anyagát, hanem temetkezési szokásait és viseletét tekintve is lenyeges vonásokban eltér egymástól. Ezekre az eltérésekre azonban a szerző a temetkezési szokások tárgyalásánál még csak bizonyos körülírásokkal tud utalni, mivel a három csoportot csak a következő fejezetben, az anyag alapján, határozza először körül.

A feldolgozás sorrendjét megtartva, hasznos lett volna egy rövid vázlatot előrebocsátani, amely elmondja: 1. hogy ennek a temetőnek egyik meghatározott részén a sírok egymásra rétegződnek, 2. hogy ebből a sztratigráfiai és a temetőterkép topografiai vizsgálatából eltérő tájolású csoportok állapíthatók meg, 3. amely csoportok a leletanyagban is szétváló három időrendi és talán etnikai szintet alkotnak. Az összes többi vizsgálatok már tudatosan, a temetőben jelentkező három csoport figyelembevételével történhetek volna.

Nézzünk néhány példát. A sírmélység növekedéséről készült részletes elemzés a temető egészét veszi alapul. Gondosan igyekszik a mélységi adatokból kikövetkeztethető szocialis különbségekre rámutatni, viszont ugyanakkor utal a temető DNy-i részében tapasztalható eltérésekre (ez a korai avar temetőrész), amelyekről még azt is előlegeznie kell, hogy tájolásban is elkülönülő sírokkal fűggenek össze. Ugyanez a helyzet az állatsontoknak a sírszámolás sorrendjében végzett tárgyalásánál, a sírablásnál stb.

A fejezet egyébként eleven kis tanulmányok sorozatából áll, amelyek sok új és ötletes szemponttal gazdagítva, összegezik ismereteinket a sírokból talált égési nyomokról, a koponya-ralblásról, a zsugorított temetkezésekről stb. Ebben a fejezetben közli a szerző az első olyan avar kori állatsont-értékelést, amely szakember (Bökönyi S.) meghatározásán alapszik s nem csupán az ásatók megfigyelésén. Az avar kori temetők tájolási rendszerének vizsgálatában is sikerült Kovrignak egy eddig még nem tárgyalt új későavar csoportot, a Duna felett a bécsi medencétől Dél-Szlovákián át a Felső-Tisza-vidékig terjedő, DK—ÉNy-i irányítású sírokat tartalmazó temetőket különválasztania. — (Ami a tájolási csoportokkal kapcsolatban használt terminológiát illeti, az a javaslatom, hogy végre általánosan vegyük át a nemzetközi rövidítési módot [fej—láb]. Abból ugyanis világosan kiténik, merre nézett az arc, ugyanakkor elkerülhetővé válnának azok a munkát gátló örökös félreértések, amelyek a fej és tekintet irányának állandó összekeveréséből adódnak.)

Az E. Beninger nyomán említett (73.) „temetkezési szokásnak”, a kirabolt, összedobált vázrészeket tartalmazó sírokat dilettáns ásatók szemével néző langobard „halott darabolásnak” semmiféle tudományos alapja nincs.

A mellékletekkel foglalkozó IV. fejezet a munka gerince. A leletanyagot a temetkezési (illetve tájolási) csoportoknak megfelelően három időrendi szakaszra tagolva, férfi—női—gyermek viselet és mellékletek sorrendjében mintaszerűen dolgozza fel. Különösen kiemelendő és követendő az a módszertanilag is modern eljárás, hogy a leletek előfordulását az egyes csoportokban százaléklában is megadja. Meggyőző a 2. csoporthoz tartozó övveretek időrendi sorrendjének gondos elemzésén alapuló megállapítása.

A korai avar női sírokból nagyon helyesen külön táblán is összeállította a rendkívül fontos vas páncéllemezek-darabokat. Rajzuk azonban néha nem egyezik meg a rajzos táblákon szereplő feles méretű ábrákkal. Kár volt a jó formaérzékkel megrajzolt táblák megbízhatóságában ilyen kételyt kelteni.

Az 520. sír bajor tausírozott szíjvégével kapcsolatban az állítólag pénzre alapozott „Reihengräber” időrend átvételével vigyáznunk kell. A mi, bizánci pénzre

alapozott, jobb időrendünkhöz képest ugyanis ez az elavult tipológiai rendszer mintegy 30 éves kesésben van. (135—136.). — Tausírozott bajor szíjvég hazánkban eddig csak korai avar környezetből ismert.

A 85. sír bronz korongjai nehezen hozhatók kapcsolatba a VII. századi germán tarsolydísz korongokkal, inkább keleti eredetűeknek látszanak (145.).

A temető benépesülését tárgyaló V. fejezet helyesen külön tárgyalja a 3 csoportot, de nem érzem teljesen indokoltnak, hogy még itt is csak mint „kronológiai csoportok” szerepeljenek. Az elemzések alaposak és konkrétak, mégis, úgy gondolom a szerzővel együtt, hogy a temetkezések sorrendjének megállapításához az embertani korcsoportok és a régészeti időrend kutatásának jelenlegi állása mellett még nem rendelkezünk kellően biztos alapokkal. A módszer azonban jó, s Kovrig feltetlen érdeme, hogy a szükséges kritikával elsőnek alkalmazta.

A logikai sorrendet megszakító, függelékbe kívánkozó VI. fejezetben ismertetett szarmata kori teleppel kapcsolatban ismét felmerül, nem lenne-e jobb visszatérni a római kori elnevezéshez, annál is inkább mivel az előkerült csernyahovi típusú kerámika alapján alig valószínű, hogy tényleg szarmata lenne. (Egyébként a szerző sem írja annak.) Nem tudom, kellőképpen indokolt volt-e a telepen talált sírt (illetve a 93/a. sírral két sírt?) ismét külön fejezetben (VII.) mint „húnkori” temetkezést feldolgozni? A helyesen a IV. századra keltezett teleppel ugyanis egykorú a sír, mint az a szerzőtől párhuzamként említett kardgombból, római jellegű bronzcsatból, a közeli jászalszentgyörgyi halomsírokból találtakkal megegyező nagy vaskarikákból, a tájolás párhuzamaiból, de a sírban talált fibulából és fegyverzetből is kiténik. A szép harcossír inkább késői IV. századi gepida temetkezés lehet. — Nyilván csak elírás, amikor a szirmabesenyői „hún” sírról van szó (194.); arra pedig, hogy a kardot díszítő gombok „mágikusak” lennének J. Werner elnevezésén kívül nincs egykorú adat.

A VII. fejezet az alattányi avarok társadalmáról rajzol — a lehetőségekhez képest — alapos és reális képet. Megjegyzem, hogy a régészeti irodalmunkban elterjedt, nyilván a kevés használható adat diktálta, különös fordított tárgyalási sorrendet követi a szerző is, amikor a gazdasági életre vonatkozó adatokat részben a társadalmi értékelésbe foglalva, részben azonban utána említi. Az egyes csoportok értékelése jól sikerült (talán csak a 3. halovány kissé), számos szellemes új szemponttal és megfigyeléssel gazdagítva irodalmunkat. Ilyenek pl. a rabszolga-temetkezések meghatározására kidolgozott módszerek, különösen pedig a középső csoport felkőriben elhelyezkedő jurttáborosított elrendezésének felfedezése. Kiváló a férfi és női életkor és életkörülmények színes és gondos összevetése, a gyermeksírok mellékleteinek táblázata stb. Kár, hogy a szerző nem készített az egyes temetkezési csoportok belső rendjéről szematikus vázrajzokat, ezek következtetései vizuális követését nagyban elősegítenék.

A három időrendi csoport végső értékelésében a szerző helyesen a csoportok etnikai különbségei mellett tört lándzsát.

A IX. fejezet érdekes kutatástörténeti és történeti összefoglalás. Meggyőzőnek tartom az avar emléktárgy hármas felosztására tett javaslatát. Az északi és déli peremterületeken a Kovrig által körülhatárolt tájolásban, fegyverzetben, lószerszámban és temetkezési szokásokban is különböző késői avar csoporttal kapcsolatban felvetett érdekes hipotézisét (ti., hogy ezek a temetők a 9. század elején beköltözött kazár—kabar népességhez lennének köthetőek) feltétlenül nagy figyelemre méltóan tartom, olyan jetsésnek, amely még sok időrendi s más vita után közelebb fog vinni bennünket az avar—magyar együttélés problémájának megoldásához.

A bizánci pénzforgalom VII. század végi megszűnésének okairól lezajlott vitákkal kapcsolatban ismételt arra kell figyelmeztetnem, hogy e mögött nem külső esemény (a dunai bolgárok honfoglalása, illetve az avar kapcsolatok érdektelenné válása [így a 229.]) rejtőzik, hanem bizánci belső gazdasági folyamat: a későantik városok falusi színvonalra hanyatlásával járó pénzügyi

krízis, amelynek eredményeként a VII. sz. utolsó harmadától a IX. századig még a birodalom jelentős városaiban is tizedére, sőt huszadára csökkent a pénzforgalom.

A függelékben Wenger S. embertani feldolgozását hasznosan egészítik ki Lipták Pál összehasonlító vizsgálatai, amelyekről ki kell emelnem, hogy a temető sírcsoportjaira is tekintettel vannak.

A. alattányi temető feldolgozásában Kovrig elsőrendű érdeme a mintaszerű anyagközlés. E monográfiasorozatban ő az első, aki szakította a leletek kényelmes „sorfényképezésével”, avagy csupán a „szép” leletek bemutatásával. Valamennyi sír összes leletét közli a sírszámolásnak megfelelő sorrendben, világosan áttekinthető, a leleteket értelemeszerű elrendezésben csoportosító, a vasakat és más töredékeket kiegészítő, egységesen feles méretű rajzos táblákon. Ezzel az első olyan avar temetőt közölte, amelynek leleteit nehézség nélkül és maradéktalanul át lehet tekinteni. Nem kevésbé jók fényképes táblái sem, amelyeken gondosan megtisztított válogatott leletek közül az 1–3. csoport sorrendjében, férfi-viselet, női viselet, csont tárgyak és kerámika szerint csoportosítva — kár, hogy nyomásuk méltatlan az ízlésesen rendezett jó fényképekhez. A fényképes és rajzos táblák összevetését táblamutató könnyíti meg. A szerző tehát megvalósította a népvándorlás kori temetők ideális anyagközlési formáját, amelyet a jövőre nézve példának kell vennünk.

Ugyanezt mondhatom a két nagy méretű elemző térképről, amelyek maximálisan tartalmazzák mindazokat az adatokat és leletjelzéseket, amelyek az alaptérképre rávihetők és onnan leolvashatók.

Impozáns a szerző anyag- és irodalomismerete. Az irodalomból a témával kapcsolatos régészeti és néprajzi munkákat nemcsak teljesnek mondhatóan ismeri, de fel is használja. A több mint 700 síros nagy temetőben ugyanis az avar kori temetkezésekkel (a lovastemetkezést leszámítva) kapcsolatos minden lényeges kérdés felvetődik (vagy a szerző veti fel), emellett az avar kori leletek úgyszólván valamennyi típusa is fellelhető. Nincs a temetővel kapcsolatos olyan probléma, amelyhez Kovrig a teljes irodalom felhasználásával hozzá ne szólna, nincs olyan lelet, amelynek kapcsolatait, elterjedését össze ne állítaná, időrendi, viseleti, néprajzi vagy társadalmi hátterét fel ne vázolná. A könyvben az avar korról szóló ismereteknek eddigi legalaposabb összegezését találjuk meg, amely azonban korántsem az elmúlt kutatások tárháza, hanem a modern komplexkutatás egyik fontos alapja is.

A Kovrig által elsőnek alkalmazott statisztikai módszer a nagy tömegű leletanyag értelmezésének új, tudományos alapja. A temető időrendi és etnikai benépesülése, a temetkezés rendszere és sorrendje, az eltemetettek társadalmi helyzete a rítus, viselet és melléletek tükrében — mindez egy adott konkrét nagy avar temetővel kapcsolatban így még nem szerepelt együtt sem mint vizsgálati módszer, sem mint kutatási eredmény. A társadalom konkrét elemzése, amely a jelenségek történeti szintézisébe torkollik, módszerében és eredményeiben egyaránt az avar kutatás új, jelentős mérföldkövévé avatja a könyvet.

Bóna István

Sós, Á., Die Ausgrabungen Géza Fehér's in Zalavár.
Bökönyi S., Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Zalavár. AH XLI, Bp. 1963. Akadémiai Kiadó. 425 lap, 110 tábla, 19 térképmelléklet.

A szocialista országok történései az utolsó másfél évtizedben behatóan foglalkoztak államuk megalakulásának kérdéseivel. Tanulmányok százai, monográfiák tucatjai jelentek meg. A régészet ezekben az országokban minden erejét e korszakra összpontosította, s éppen az archeológia szolgáltatja azt az új anyagot, amelynek alapján a történészek megrajzolták az államalakulás, és ami ezzel szinte azonos, a feudális termelőmód megszilárdulásának új, plasztikus képét.

Sajnos, a magyar történettudomány nem dicsekedhet ilyen eredményekkel. A magyar államalakulásról, a magyar feudalizmus kialakulásáról, illetőleg megszilárdulásáról írt néhány tanulmány vagy könyvrészlet csupán a már ismert, írott források és a nyelvészet által szolgáltatott anyagra támaszkodik, ezt dolgozza fel új szempontok alapján. Régészeti bizonyítóanyag nélkül azonban ezek a kísérletek nincsenek és nem is lehetnek kellően megalapozva, az eredmények csupán munkahipotézisként kezelhetők.

Ami azonban késik, nem múlik. Régészetünk az utóbbi években merészen, új módszerekkel, új értékeléssel nekilátott a honfoglalás utáni évtizedek és századok kutatásához is. Úgy látszik, hogy az eddig „honfoglalónak” minősített másfél század sír helyébe temetők tucatjai, sírok ezrei lépnek majd, ha teljes mértékig bebizonyosodik, hogy nem minden magyar honfoglaló mellé raktak „meghatározott” löcsontokat, és nem mindegyiknek volt tarsolylemez. Ez azonban magával vonja a „szláv probléma”, a magyar–szláv együttélés stb. kérdéseinek az eddiginél alaposabb tárgyalását is. Hogy viszont ezt megtehesük, nyilvánvaló, hogy előbb a Kárpát-medencében élő, honfoglalás előtti szlávok problémáikról kell világosan látnunk, az itt mutatkozó nehéz kérdéseket kell előbb vagy utóbb a magyar–szláv együttélés kérdéseivel párhuzamosan tisztázni. E téren nem vagyunk egyedül. Szlovák, román és bizonyos mértékig délszláv régészek már jelentős eredményeket értek el. Mi ma még ezeket az eredményeket nem ismerjük teljes egészükben; s ha ismerjük, nem tudjuk mindig elfogadni, mert bizonyos ellentmondások tisztázására van szükség. Ehhez azonban az szükséges, hogy a magyar régészek nagyobb figyelmet fordítsanak a IX–X. századra, tárjanak fel szakszerűen legalább egy tucatnyi temetőt vagy települést. A mostanáig befejezett vagy munkában levő ásatások ehhez nem lesznek elegendők.

A mostani ásatások egyike, feltétlenül legfontosabbika, már több mint egy évtizede folyik Zalaváron, meglehetősen mostoha körülmények között. Néhai Fehér Géza irányítása alatt éveken át folyt a kutatás az ún. Várszigeten s tőle függetlenül az ún. Réceskútnál. Az ismertett munkában Sós Ágnes, mint Fehér Géza egykori munkatársa, a körülből eltávozott kitérő régészünk hagyatékát felhasználva, feldolgozta az eddig feltárt anyagot. Rendszeresen, elmélyült analízissel vizsgál minden egyes sírt, épületmaradványt stb. Nem elégszik azonban meg Fehér Géza hagyatékával, hanem azt átvizsgálja, s bizonyos mértékig nemegyszer módosítja. Ezt meg is kellett tennie, hiszen Fehér Géza halála után, mint a zalavári ásatások vezetője, a munkát folytatta, s a könyv lezárásakor (1959) sok olyan új adattal is rendelkezett, amelyeket Fehér Géza még nem ismerhetett. Az új eredményeket Sós Ágnes nagyszámú (magyarul és idegen nyelveken megjelent) részlettanulmányaiból ismerjük, s így pontosan látjuk, hogy mi Fehér Géza és mi Sós Ágnes álláspontja. Ezt különben szerzőnk a könyv szövegében is kidomborítja.

A munka bevezetése egészen röviden tárgyalja a felszabadulás utáni ásatások előzményeit. Úgy gondolom azonban, hogy nem ártott volna az itteni Benedekrendi apátság történetéről többet, négy-öt oldalt írni, mert ez az olvasók részére sok mindent világosabbá tett volna; főleg megvilágította volna azokat a rendkívül nagy nehézségeket, amelyekkel az ásatónak meg kell küzdenie az egymásra építések, rombolások miatt. A két első hamis zalavári oklevél problematikájának rövid ismertetése ugyancsak sok mindent érthetőbbé tett volna, elsősorban a külföldi olvasók számára. Jelenleg a IX. századi történet, Pribina, Kocel stb. mindössze egy bekezdést kapott. Hiányolom elsősorban a mintegy 8–10 rendelkezésünkre álló oklevél analízisét. A rövid összefoglalás főleg csak a „Conversio Bagoariorum”-on alapul. Itt fogalmazza meg a szerző a magyar történettel kapcsolatos kutatási feladatokat is. Ennél is szükséges, mert a munkában sokkal többre válszol. Ezután kapjuk dióhéjban a felszabadulás utáni ásatások rövid történetét.

A következő rész leírja a Fehér Géza által vezetett ásatások területét, és kifejti a periodizációt. Az első kor-